

Проблеми дидактики історії : збірник наукових праць / [редкол.: С.А.Копилов (голова, наук. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2014. – Вип. 5. – 184с. (С. 40-49)

УДК 37.026(091)

Історичний екскурс у розвиток дидактики

У статті на основі історичних розвідок аналізується процес становлення та розвитку дидактики, як науки про виховання/навчання в різні історичні епохи. Акцентується увага на тому, які чинники впродовж століть впливали на розвиток дидактики та якими питаннями і проблемами вона займалася від свого зародження до наших днів.

Ключові слова: дидактика, педагогіка, навчання, виховання, учень, вчитель, особистість, навчальний процес, суспільство, історія.

У всіх куточках світу мільйони вчителів навчили та виховали мільярди людей, поставили їх перед необхідністю подальшого вдосконалення життя – духовного та соціального і цей процес не зупиняється, а набуває обертів. Загально відомо, що наука, культура, освіта визначають поступальний рух усього людства, а вчитель – є керманичем цього руху. Професійна діяльність учителя величається в суспільстві педагогічною та розпочинається з вивчення педагогіки як науки про виховання. У найпростішому розумінні виховання означає підготовку людини до життя та діяльності в суспільстві. Педагогіка – це не лише сучасна наука, а й мудрість народу, надбання багатьох поколінь. Один із розділів педагогіки, що містить теорію навчання і освіти, називається дидактикою.

Сучасна дидактика – найусталеніший розділ у педагогіці. Безперечно, вона постійно змінюється, крокуючи в ногу з часом, вбираючи у себе світові науково-технічні, інформаційні досягнення, однак у структурі своїй

залишається класичною.

Виник термін дидактика в Німеччині у 1613 році. Саме тоді Кристоф Хельвіг і Йохим Юнг, аналізуючи діяльність відомого мовознавця і прихильника навчання рідною мовою Вольфганга Ратке, підготували «Короткий звіт з дидактики, або Мистецтво навчання Ратихія». Уже з самої назви роботи ми бачимо, що автори даної праці трактували дидактику як мистецтво навчання. Схоже трактування поняття дидактика ми знаходимо і в Яна Коменського у його знаменитому творі «Велика дидактика, або Універсальне мистецтво навчати всіх і усьому». Однак, Коменський вважав, що дидактика є не лише мистецтво, але й виховання.

Звичайно, практика виховання існувала вже і тоді, коли систематизованої педагогічної теорії ще не було. І до Яна Коменського були школи, у них навчалися діти і педагоги, що навчали їх, писали трактати й розмірковували над проблемами школи та освіти.

Отже, спробуємо хоча б схематично прослідкувати лінію розвитку дидактики від її зародження до наших днів. Уперше педагогічна думка, яка відображала практику панівних станів, зароджується у системі філософії стародавнього Сходу, в Єгипті, Китаї, Індії. Особливого розквіту філософія досягла в Афінах. Великий давньогрецький філософ Демокріт (460 до н.е. — ?) створив узагальнюючі праці в усіх галузях сучасного йому знання. «Пізнай самого себе» — цей старовинний вислів Сократ (470-399 до н.е.) нагадував своїм співрозмовникам постійно. Першу цілісну педагогічну систему, побудовану на широкій філософській основі, створив Платон (427—347 до н.е.) (педагогіка була одним із розділів його вчення про державу). Проте вона була нежиттєздатною і чогось помітного у теоретичній і практичній педагогіці не залишила.

Один з найвизначніших мислителів світу — великий Арістотель (384-322 до н.е.) теж зробив значний внесок у розвиток поглядів на навчання і виховання. Виховання, як зазначав великий мислитель, повинне забезпечити гармонійне поєднання фізичного, морального і розумового розвитку людини. Він вимагав

враховувати вікові особливості дітей і був переконаний, що воно має бути справою не приватною, а державною. На його думку, людина від природи дістає лише зародки здібностей, які вона може розвинути вихованням.

Значний теоретичний педагогічний спадок залишив римський філософ Марк Фабій Квінтіліан (35-96рр. н.е.) – перший із теоретиків педагогіки. Він вважав, що майже всі діти мають здібності до навчання, яке пропонував починати щонайраніше. Квінтіліану належить розроблена ним цілісна система дидактичних рекомендацій, він також обґрунтував вимогу врахування індивідуальних особливостей учнів, розглянув проблему співвідношення природи людини і виховання та проблему їхнього взаємозв'язку, сформулював висновок про те, що на ранній стадії розвитку дитини все вирішують природні дані дитини, а для вищого ступеня розвитку співвідношення вже інше. Школа, якою він керував, стала першою у Римі, отримала статус державної, оскільки на її утримання держава виділила значні кошти.

В історії людської цивілізації період XIV— XVI ст. характеризується як епоха Відродження. Це була найвеличніша з революцій, які до того часу знало людство. Батьком експериментальної науки, засновником емпіризму, став Френсіс Бекон (1561—1626). Він уперше в науці розробив індуктивний метод пізнання, увів власну класифікацію наук, в якій педагогіка мала своє місце, тобто педагогіка вже була відокремлена як самостійна наука, хоча предмет її вивчення був окреслений дуже невизначено.

Першим, хто розробив педагогіку як відносно самостійну галузь теоретичного знання (головним чином дидактику) з чітким розумінням предмета дослідження, був, як про це йшлося вище, Ян Коменський. Без сумніву, він був одним з найвідоміших педагогів-теоретиків Західної Європи і одним з найдосвідченіших учителів свого часу. Проте своє слово сказав той час, у який жив і творив великий педагог. За словами самого Я.Коменського, на той час було нагромаджено багато різноманітного освітнього матеріалу. Невизначеність завдань освіти, обсягу та змісту освітнього матеріалу, а, отже, і провідного методу навчання, зумовили необхідність усю справу навчання і

виховання поставити на наукову основу. Крім того, епоха Відродження відкрила перед людиною незвідані світи: світ природи, світ історії та світ людини. Потрібно було наявні знання про них звести в єдину систему, зробити, якщо і не предметом вивчення, то, принаймні, придатним хоча б для ознайомлення з ними учнів. Нарешті, ще один аспект життя тодішньої школи: вона була засиллям нудьги, фізичних знущань над учнями, примітивного змісту. Потрібно було шукати відповіді на поставлені питання.

Час покликав Я.Коменського. Своєю "Великою дидактикою" він дав відповіді на багато з поставлених життєвих питань і визначив орієнтири для пошуку відповіді на всі інші педагогічні проблеми. У своїй творчій праці Я. Коменський сповна використав досвід, який на той час мало людство у справі навчання та виховання. А цей досвід був значним. Яну Коменському належить існуюча структура класно-урочної системи – принципи природності освіти, поділ учнів одного віку на класи, а навчального часу – на навчальні роки, чверті з канікулами між ними, щоденні заняття – на 45-хвилинні уроки та 10-20-хвилинні перерви; предметна система викладання з певними програмами і підручниками; екзамени наприкінці року з переводом до наступного класу або залишенням на наступний рік. Він розробив також концепцію, що стосується професіоналізму вчителів (до того часу вони вони готувалися тільки в межах знань предмета і зовсім не розумілися на методиці викладання). Низку праць присвячено вчительській професії, засобам активізації учнів, їх усвідомленому ставленню до навчання.

Виходячи з беконівської філософії Я.Коменський вважав, що в основі практики навчання має бути пізнання речей і явищ, а не заучування чужих спостережень і чужих суджень про них. Судження авторитетів про них не можна вважати єдиною основою навчання. Необхідно вчити на основі доведення, за допомогою зовнішніх відчуттів і розуму.

Свою педагогічну систему Я. Коменський створював у час, коли була дуже гострою боротьба між капіталізмом, що народжувався, і феодалізмом, що відживав. Тому й не дивно, що його "Велика дидактика" була забута майже на

два століття. Звичайно, педагогічні погляди таких просвітителів, як англійський філософ, педагог, психолог Дж.Локк (1632—1704), французькі просвітителі — видатні мислителі свого часу Ш.Монтеск'є (1689-1755), Вольтер (1694-1778), Е. Кондільяк (1715-1780), П. Гольбах (1723-1789), К. Гельвецій (1715-1771), Д. Дідро (1713-1784), Ж. Руссо (1712-1778), які жили і творили після Я.Коменського, теж залишили після себе дуже помітний слід у науковій скарбниці людства, в тому числі і в педагогіці. В одному з листів невтомний працелюб Дідро писав: "Якщо Даламбер бескінечно краще від мене вміє розв'язувати диференціальне рівняння, то я можу набагато краще формувати душу, виховати її, вселяти в неї міцну і глибоку любов до істини, до добродеті", а великий Руссо своїм твором "Еміль, або про виховання" набагато випередив час. Розмірковуючи про виховання, філософ стверджував, що у виховній системі необхідним є розвиток високих почуттів, які до сьогодення залишаються важливим елементом естетичного виховання. На думку вченого, формуючи досконалу особистість, педагог зобов'язаний ознайомити учнів не лише з високими та піднесеними почуттями, а й із їхніми антиподами – ницим, потворним тощо. Щодо останніх, то мислитель вважав їх зайвими і непотрібними, такими, яких слід уникати, а якщо вони з'являються, то їх треба нівелювати, бо вони, на його думку, є зародками "дрібних пристрастей". В історію дидактики зробили свій внесок не лише філософи-просвітителі XVIII ст., а й педагоги. На рубежі XVIII ст., коли світська школа вже мала пріоритет перед конфесійною, в ній сформувалася теорія формального, а згодом матеріального виховання та освіти.

Автор теорії моральної освіти, німецький філософ і педагог Йоган-Фрідріх Герbart вважав, що світ складається з нескладних «реалей» - елементів і зв'язків та зв'язку між ними. Тому обсяг свідомості людини є обмеженим і його можна формувати завдяки чотирьом ступеням навчання. На першому ступені («ясність») застосовується первинне ознайомлення школяра з предметом пізнання, що посилюється унаочненням; на другому ступені («асоціація») встановлюється зв'язок нових елементів знань з попередніми,

відомими; на третьому ступені («система») використовується таке компонування матеріалу, яке укладає його у вигляді правила чи закону; ну і нарешті, на четвертому ступені («метод») виробляється застосування набутих знань. Щодо мети виховання, то це була ідея внутрішньої свободи, яка охоплювала б прагнення до вдосконалення, силу волі, ідею права і свідомості. Основними засобами виховання педагог вважав такі: схвалення і догану, суворий розпорядок життя дитини, дотримання завжди правил поведінки.

Теорія матеріальної освіти належить англійському філософу Герберту Спенсеру. Оскільки система Герберта була орієнтована на підготовку інтелігенції, чиновництва, правлячої еліти і серед них користувалася певною популярністю, паралельно з нею у міру розвитку капіталізму виникла об'єктивна потреба в системі для практичного прошарку – бізнесменів, торговців, ремісників і робітників. Тому й знайшла своє місце теорія матеріальної освіти, а її дидактичні основи ґрунтувалися на необхідності п'яти видів людської діяльності – самозбереженні, здовуванні засобів до життя, вихованні потомства, виконанні соціальних функцій і дозвіллі.

Подальші кроки у розвитку дидактики пов'язані з уточненням положень Яна Коменського, а, певною мірою, і з їхньою корекцією. І тут на перший план виступає діяльність видатного швейцарського педагога Й. Песталоцці, який спробував поєднати дитячу працю з навчанням; розробив теорію елементарної освіти, згідно з якою процес виховання має бути спрямований від простого до складного, а навчальний процес — побудований на основі чуттєвих сприймань. На його думку, глибокі знання можна отримати лише за умови послідовного та систематичного навчання.

Звичайно, Й. Песталоцці у педагогіці йшов своєю дорогою, але він уже знав "Велику дидактику", спирався на неї. У багато положень Яна Коменського він вніс свої корективи. Кожне своє передбачення, педагогічне судження чи умовивід він намагався перевірити шляхом копітких експериментів. Й. Песталоцці вперше здійснив спробу об'єднати навчання і продуктивну працю так, щоб ця праця служила вихованню. Ідея розвитку розумових здібностей

дітей під час навчання і до нашого часу є своєрідним прапором передової педагогічної думки, недарма К.Ушинський назвав її "великим відкриттям Й.Песталоцці". Внесок великого швейцарського педагога у дидактику надзвичайно великий.

Я.Коменський, наприклад, принцип природовідповідності розглядав як природонаслідування, тобто як відповідність зовнішнім формам природи. Й.Песталоцці, навпаки, природовідповідність розумів як відповідність усіх дій учителя природі дитини, тобто акцентував увагу на внутрішньому боці природовідповідності. Якщо Я.Коменський розумів наочний як такий, якому можна дати механічний чи геометричний образ, то Й.Песталоцці під наочним розумів, як зведення до елементарного.

Наступний кроку розвитку дидактики зробив видатний німецький педагог А.Дістервег (1790-1866). Крім того, що він пропагував і поширював учення Й.Песталоцці, він увів принцип культуровідповідності, який доповнює принцип природовідповідності та вимагає вивчати і враховувати потреби суспільного розвитку. Він розкрив необхідність активного початку в засвоєнні учнями знань, показав взаємозв'язок, взаємообумовленість правил і принципів навчання, їхні відносність, податливість, варіативність. Це йому належать слова: "Істина перебуває у вічному русі разом з людським родом. Ніщо не постійне, окрім змін". А.Дістервег не погоджувався з твердженням старих учителів: "Що б не вивчали учні, воно у житті їм згодиться, бо чим більше знань вони матимуть, тим краще для них". Він показав, що вивчати потрібно той матеріал, який буде потрібний для їх руху вперед.

Дуже вагомий внесок у розвиток педагогіки взагалі, і дидактики зокрема, зробив великий вітчизняний педагог Костянтин Дмитрович Ушинський, автор загальновідомого підручника «Рідне слово» . Він по праву вважається нашим педагогічним генієм. Проживши всього неповних 47 років і присвятивши педагогіці менше ніж половину свого життя, він зробив неоціненний внесок у розвиток вітчизняної та світової педагогічної думки. В основу педагогіки К.Ушинського було покладено ідею народності (в сучасному розумінні –

загальності) початкового навчання. Обстоював він і принципи природодоцільності. Услід за Яном Коменським і Жан-Жаком Руссо вимагав, щоб навчальний процес відбувався з урахуванням психологічних особливостей учнів, від вчителів вимагав широти знань, які виходили б за межі предмета. В передмові до «Педагогічної антропології» К.Ушинський зазначав: «... Педагогіка не є зібранням положень науки, а лише зібранням правил виховної діяльності.... Потрібно розрізняти педагогіку в широкому смислі, як зібрання знань, необхідних або корисних для педагога, від педагогіки у вузькому смислі, як зібрання виховних правил».

Його прогресивні дидактичні принципи і методи викладання сповідували В.Водовозов, М.Корф, О.Остроградський та ін.

В Україні у ХІХ ст. помітною була постать Олександра Духновича, який у Закарпатті, що тоді було у складі Австро-Угорської імперії, створював підручники для народних шкіл, брав активну участь у культурно-освітній діяльності. Його твори «Книжица читальная для начинающих», «Краткий землепис для молодых русинов», «Сокращенная грамматика письменного русского языка», «Народная педагогия» певним чином допомогли у відкритті на Закарпатті понад 70 початкових шкіл. Автором кількох підручників був Борис Грінченко. Незважаючи на заборону царського уряду, він викладав у школах українською мовою, видав «Словарь украинского языка» в 4-х томах, а також «Українську граматику до науки читання й писання». До теорії навчання значний внесок зробили російські психологи Павло Блонський, Лев Виготський. Завдяки їх працям дидактика як система виховання в школах у 30-ті роки ХХ ст. стала більш обґрунтованою та завершеною.

У радянський період дидактика розвивалася у напрямі пошуку шляхів наукового обґрунтування змісту навчання, вирішення проблеми методу навчання. Дана проблема привертала до себе увагу багатьох учених-педагогів, був досить добре опрацьований дослідницький метод навчання, який має значні можливості для розвитку активності та самостійності учнів, йому навіть приписувалася провідна роль у шкільному навчанні. Значний внесок у розвиток

дидактичних проблем зробив відомий радянський дидакт М.Скаткін, що є автором таких принципів навчання як принцип науковості та принцип зв'язку навчання з життям.

До теорії навчання бодай похідний, але досить науково обґрунтований внесок зробив психолог П.Блонський. «Він був найвідомішим автором, з яким чи міг вряди-годи зрівнятися інший сучасний педагог».

Л.Виготський створив культурно-історичну теорію, яка багатов чому допомогла вивести на обґрунтований рівень дидактику і виховну систему школи в період її становлення у Радянському Союзі в 30-ті роки.

Принципово важливим виявилось положення про єдність змістового та процесуального боків навчання (В.Краєвський, І.Лернер). Отримав зовсім нове трактування принцип доступності у навчанні (Л.Занков), було введено принцип оптимізації навчально-виховного процесу (Ю.Бабанський). Пошуки оптимальних умов для розвитку пізнавальної діяльності учнів, їх творчої самостійності привели до виникнення проблемного навчання (І.Лернер, М.Махмутов), впроваджувалося програмоване навчання, досліджувалися проблеми удосконалення класно-урочної системи навчання у поєднанні з індивідуальною та груповою побудовою знань, вводилося тестування.

Останніми десятиріччями актуальним для української дидактики є проблеми змісту навчання (стандартів освіти), ціле покладання (структури та класифікації цілей навчання), розроблення технологій навчання, системи контролю й оцінювання навчальних досягнень учнів (12-ти бальна шкала оцінювання), проблеми розвивального навчання у середніх і старших класах, впровадження модульного навчання тощо.

Таким чином, під навчанням ми розуміємо планомірну і систематичну роботу педагога з учнями, засновану на здійсненні та закріпленні змін в їх знаннях, установках, поведінці і в самій особі під впливом навчання, оволодіння знаннями і цінностями, а також власної практичної діяльності.

Навчання є цілеспрямованою діяльністю і включає в себе намір педагога стимулювати навчання як суб'єктивну діяльність тих, що вчаться. На цій основі

деякі дидактики визначають навчання як керівництво процесом навчання, проте це визначення не є повним, оскільки воно виключає інші характеристики навчання. Однією з таких важливих характеристик є обмін інформацією між педагогом, іншими джерелами і тими, що вчаться, дозволяючи учню опановувати знання, засвоюючи їх безпосередньо або в ході рішення проблеми. Набуваючи знання про навколишню дійсність і про себе, учень набуває здатність приймати рішення, регулюючи його відношення до цієї дійсності. Одночасно він пізнає моральні, соціальні і естетичні цінності і, переживаючи їх в різних дидактичних ситуаціях, формує своє відношення до них і створює систему цінностей. Важливим чинником змін особи того, що вчиться є також його практична діяльність, пов'язана з набуттям знань і впливом на дійсність.

Навчання - це процес, в ході якого на основі досвіду, пізнання і вправ виникають нові форми поведінки і діяльності або змінюються раніше набуті. Воно є таким видом людської діяльності, який в дитинстві і юності превалює над іншими формами, тобто над грою, роботою і суспільною діяльністю.

Дидактика досліджує не всі форми поведінки, а лише цілеспрямовані, тобто ті, метою яких є перетворення людської діяльності. Відповідно, провідними тенденціями розвитку національної системи освіти мають бути:

- > орієнтація на людський вимір в освітній діяльності, на визнання цінності особистості учня та її гідності;
- > усвідомлення педагогами суб'єктності учня в навчальному процесі та її забезпечення;
- > спрямованість навчального процесу до учня, на формування в цьому процесі його особистості;
- > подолання відчуження культури і науки від освіти, орієнтація освіти на гуманістичні цінності світової, національної і професійної культури;
- > перенесення акценту з викладацької діяльності педагога на пізнавальну діяльність учня, на формування творчої методики його самоучіння та самоактуалізації, в тому числі й навчально-пізнавальної діяльності;
- > перехід від традиційних, інформативних, монологічних методів і форм

навчання до діалогічних;

> комп'ютеризація і технологізація навчання;

> цілеспрямоване впровадження особистісно-орієнтованих технологій навчання.

Таким чином, сучасна загальна дидактика, спираючись на сучасні гуманістичні концепції, має відкривати нові явища в навчальному процесі та опрацьовувати такі проблеми в руслі гуманістичних дидактичних концепцій:

1) визначати мету і йобґрунтовувати зміст навчання;

2) досліджувати сутність, закономірності та принципи навчання, а також шляхи підвищення його розвиткового та виховного впливів на учнів як суб'єктів навчання;

3) обґрунтовувати дидактичні основи забезпечення суб'єктності учнів у навчальному процесі;

4) вивчати закономірності навчально-пізнавальної діяльності учнів, формування її методики, шляхи активізації в процесі навчання і самоучіння;

5) обґрунтовувати систему діалогічних методів навчання та методику ефективного їх застосування в навчальному процесі;

6) визначити й удосконалювати організаційні форми навчальної роботи в різних освітньо-виховних системах;

7) обґрунтовувати ефективні та об'єктивні критерії оцінки результативності як усього дидактичного процесу, та і викладацької діяльності суб'єктів викладання та навчально-пізнавальної діяльності суб'єктів учіння;

8) переосмислювати оціночно-результативний компонент навчального процесу та наповнювати його особистісним виміром тощо.

Примітки

Коменский Я.А. Великая дидактика, избранные педагогические сочинения. – М.: Учпедгиз, 1995.

² Деди Дидро – Собранные сочинения в 10 томах. – Философия. – М., 1935.

³ Коменский Я. А. Педагогическое наследие / Я. А. Коменский, Д. Локк, Ж.-Ж. Руссо, И. Г. Песталоцци ; сост.В. М. Кларин, А. Н. Джурицкий. — М. : Педагогика, 1988.

⁴ Константинов Н. А., Медынский Е. Н., Шабаетова М. Ф. История педагогики. —

М., 1982.

⁵ Ушинский К.Д. Родное слово. Книга для детей и родителей.– М.: Лествица, 2003.

⁶ Ушинский К.Д. Предисловие к 1-му тому «Педагогической антропологии». – Цит. По: Избранные педагогические произведения. – М., 1968.

⁷ Данильченко М.Г. П.П.Блонский о школе и учителе. – М., 1979.

⁸ Ягупов В.В. Педагогіка, навчальний посібник. – К.: Либідь, 2002.

Исторический экскурс в развитие дидактики

В статье на основе исторических исследований анализируется процесс становления и развития дидактики как науки о воспитании / обучении в различные исторические эпохи. Акцентируется внимание на том, какие факторы на протяжении веков влияли на развитие дидактики и которым вопросам и проблемами занималась данная наука от своего зарождения до наших дней.

Ключевые слова: дидактика, педагогика, обучение, воспитание, ученик, учитель, личность, учебный процесс, общество, история.